

Rein HELME

LIIVIMAA MAAKAITSEVÄGI 1812. AASTA ISAMAASÖJAS

Võitluses Suure Prantsuse revolutsiooni ja Napoléoni impeeriumiga pidi feodaal-pärisorjuslik Venemaa tublisti moderniseerima oma sõjajõude. Ent reformid puudutasid peaaesjalikult armee organisatsiooni, mitte aga tema komplekteerimist. Endistviisi jäi püsima nekrutivõtmise kui ainus vägede täiendamise viis. Selle süsteemi peapuuduseks oli aga väljaõpetatud reserve täielik puudumine. Kuna aga XIX sajandi alguse sõjad, eriti kokkupõrked Napoléoniga nõudsid jõudude maksimaalset pingutamist, tuli regulaarvägede toetuseks mobiliseerida laialdased talurahvahulgad, kellest moodustati maakaitseväge дружинad. Esimene katse tehti juba 1806.—1807. aastal, kuid üksuste formeerimine jäi sõja lõppemise tõttu pooleli ja maakaitseväge praktikas ei rakendatud. 1812. aasta maakaitsevägi saavutas legendaarse kuulsuse just lahinguliste kangelastegudega, osavõtuga 1812. aasta Isamaasõjast ja 1813.—1814. aasta välismaasõjakäikudest.

1812. aasta maakaitseväge uurimise historiograafia on pikaajaliste traditsioonidega ja mahukas. Tõsi küll, XIX sajandi I poolel käsitleti maakaitseväge loomist ja tegevust üksnes sõjale pühendatud üldteoste raames, kuid tema tähtsust silmas pidades eranditult mahuka põhjalikkusega.¹ Aadellikud (ja isegi hilisemad kodanlikud) uurijad püüdsid sündmust serveerida rahva, aadli ja monarhi üksmeelse üritusena ega saanud seetõttu mõista maakaitseväge tähtsust kogu tema mitmekülgsuses.

Varakult ilmusid maakaitseväge endiste ohvitseride sulest mälestuste- raamatud, kus pärisoriste talupoegade patriotism ja ohvrimeelsus (sageli autori kavatsustest sõltumata) ilmekalt avaldub.² XIX sajandi lõpul ilmus ka esimene spetsiaalteos, ent üksnes St.-Peterburgi miilitsaväe ajaloo kohta.³ Rohkesti kirjutati maakaitseväge ajaloost seoses Isamaasõja 100. aastapäevaga, kuid enamasti aadellik-monarhistlikus käsitluslaadis.⁴

Nõukogude ajalooteaduses on maakaitseväge uurides alati silmas peetud rahvamasside enda initsiatiivi ja erakordset patriotismipuhangut võit-

¹ Ахшарумов Д. Описание войны 1812 года. СПб., 1819; Бутурлин Д. История нашествия императора Наполеона на Россию в 1812-м году. Ч. I—II. СПб., 1823; Михайловский-Данилевский А. И. Описание Отечественной войны 1812 года. Ч. I—IV. СПб., 1839; Богданович М. История Отечественной войны 1812 года, по достоверным источникам Т. I—III. СПб., 1859—1860. Ka balti literaat K. L. Grave pühendas oma raamatus Vene maakaitsevägele terve peatüki: Skizzen zu einer Geschichte des Rußisch-Französischen Krieges im Jahr 1812. Leipzig, 1814 (= Skizzen), 215—250 («Das Volks-Aufgebot»).

² Штейнгель В. И. Записки касательно составления и самого похода Санкт-Петербургского ополчения против врагов Отечества в 1812 и 1813 годах с кратким обозрением всех происшествий во время бедствия и спасения нашего Отечества случившихся. Ч. 1—2. СПб., 1814—1815; Зотов Р. Рассказы о походах 1812-го и 1813-го годов прапорщика Санктпетербургского ополчения. СПб., 1836.

³ Мамышев В. С.-Петербургское ополчение 1812—1814 года. — Библиотека для чтения. Т. СXXXVII, с. 33—82, 131—184; т. СXXXVIII, с. 43—98.

⁴ Апухтин В. Р. Народная военная сила. Дворянские ополчения в Отечественной войне. М., 1912; Московское дворянство в 1812 году. Под ред. Л. М. Савелова. М., 1912; Миронов А. А. Материалы для истории дворянства С.-Петербургской губернии. Т. II. Деятельность собраний дворянства. Вып. I. Ополчение 1812 года. Под ред. гр. А. А. Бобринского. СПб., 1912. Peale selle veel hulk uurimusi üksikute kubermangude miilitsaväge ajaloo kohta. Kuna mitmed teosed põhinevad nüüdseks hukkunud arhiivmaterjalidel, on neil püsiv allikaline väärtus.

luses sissetungijatega. Kuigi nõukogude võimu esimestel aastakümnetel ei jõutud selle teema osas spetsiaalteosteni, töötati uus kontseptsioon põhi-joontes välja juba üldkäsitluste raames (M. Pokrovski, J. Tarle jt.).⁵ Pärast Suurt Isamaasõda ilmus rida teoseid maakaitseväge loomisest üksikutes piirkondades⁶, kuid alles 1812. aasta sõja 150. aastapäeva künnisel avaldati Sverdlovskis B. Livtšaki monograafia «Rahva maakaitsevägi Venemaa relvastatud jõududes 1806.—1856. a.»⁷ Järgmine, juubeliaasta tõi juurde V. Babkini monograafilise uurimuse «Maakaitsevägi 1812. aasta Isamaasõjas», mahuka artikli sama autori sulest ja suure dokumentide kogumiku.⁸

B. Livtšaki ja V. Babkini monograafias on Liivimaa miilitsast juttu pealiskaudselt ja (eriti V. Babkinil) rohkete vigadega; allikpublikatsioonis on aga sellest probleemist üldse mööda mindud. Ka vanemas historiograafias on Liivimaa maakaitsevæest juttu üsna vähe. Enamasti piirduakse nentimisega, et maakaitsevägi Liivimaal loodi rüütelkonna initsiatiivil, tuuakse ära kokkuvõte rahalistest kulutustest ega suudeta praktiliselt anda selget ülevaadet maakaitsevæe sautusest.

1812. aasta sõja ajaloo teenekas uurija K. Vojenski publitseeris 1911. aastal mahuka materjalide kogumiku Isamaasõja sündmustest Kura- ja Liivimaal (sealhulgas 50 dokumenti maakaitsevæe ajaloost).⁹ Neis esitatud andmete põhjal püüdis K. Vojenski raamatu sissejuhatuses probleemi üldistavalt analüüsida, kuid langes parun H. von Bruiningki kriitika alla.¹⁰ Viimane tegi kõik, et mõisnikke võimalikult paremas valguses näidata, kuid seda katset ei krooninud edu. H. von Bruiningkil õnnestus küll täpsustada mitmeid üksikasju ja veeretada osa ürituse ebaõnnestumise süüst kõrgema juhtkonna arvele, kuid tema toodud täiendavad faktid ainult süvendavad niigi selget arusaama, et just aadlikud ise olid süüdi maakaitsevæelaste mõttetuse hukkumises.

Peamiselt K. Vojenski poolt publitseeritud allikaile toetudes ning tema seisukohti jagades annab ülevaate sündmustest ka Riia ajaloolane S. Sivitski oma raamatus «Isamaasõda Balti ääremail».¹¹ Autor püüab kohalikke allikaid (peamiselt memuaare) kasutades K. Vojenski kategoorilisele hoiakule veidi laiemalt alust luua, kuid sealjuures üksnes rüütelkonda kogu asja ebaõnnestumises süüdistades.

Eesti ja Eesti nõukogude ajaloolased pole Liivimaa maakaitsevæe probleemidega tegelnud. Ilmunud on vaid napp üldülevaade Eesti NSV ajaloo akadeemilises väljaandes ning üks dokument «Eesti NSV ajaloo lugemiku» I köites.¹² On tekkinud vajadus Eesti ajaloo selle lõigu uurimiseks praegusaja tasemel, uute, kasutamata arhiivimaterjalide alusel.

⁵ *Покровский М. Н.* Дипломатия и войны царской России в XIX столетии. Сб. ст. М., 1923; *Тарле Е.* Нашествие Наполеона на Россию. 1812 год. М., 1938; *Жилин П. А.* Контр наступление русской армии в 1812 году. М., 1953; *Гарнич Н. Ф.* 1812 год. Изд. 2. М., 1956.

⁶ *Вт. Бабкин В.* Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года. М., 1962, 9.

⁷ *Ливчак Б. Ф.* Народное ополчение в вооруженных силах России 1806—1856 гг. — Ученые труды Свердловского юридического института. Т. IV. Серия «История государства и права». Свердловск, 1961.

⁸ *Бабкин В.* Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года; *Бабкин В.* Организация и военные действия народного ополчения в Отечественной войне 1812 г. — В кн.: 1812 год. К столетию Отечественной войны. Сб. ст. М., 1962, 134—163; Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года. Сб. док. М., 1962.

⁹ Сборник императорского русского исторического общества (=Сборник РИО). Т. 133. Акты, документы и материалы для политической и бытовой истории 1812 года. Под ред. К. Военского. Т. II. Балтийская окраина в 1812 году. СПб., 1911, т. 133, 261—302.

¹⁰ *Bruiningk, H. Baron von.* Livlands Verhalten im Kriegsjahre 1812 nach der Darstellung von K. Vojenski. Eine Erwiderung. Riga, 1912.

¹¹ *Свицкий С. Н.* Отечественная война в Прибалтийском крае. 1812—1912. С историческим очерком Прибалтийского края в XVIII столетии. Рига, 1912.

¹² Eesti NSV ajalugu kolmes köites. I kd. Tln., 1955, 574—575; Eesti NSV ajaloo lugemik. I kd. Tln., 1960, 340—344. Mõlemas väljaandes leidub paraku olulisi vigu.

1812. aasta Isamaasõda oli suursündmus, millest võtsid osa paljud Venemaa rahvad. Ei saa nõustuda kirjanduses vahel esinenud seisukohaga, et Venemaa võitles Napoléoni poolt sõtta käsutatud Euroopa sõjavägede vastu rahvuslikult monoliitse armeega. Kui regulaarvägede koosseisus olnud väikerahvaste esindajad tõepoolest asjaolude sunnil n.-õ. lahustused suurrahva hulka, siis samal ajal kalmõkid, baškiirid, tatarlased ja mitmelt poolt pärit kasakad võitlesid rahvuslike üksustena. Rahvuslikud jooned iseloomustasid ka Ukraina ja Valgevene maakaitseväge dražiinade tegevust. Ka Liivimaalt kogutud eestlastest-lätlastest koosnenud maakaitseväest oleks võinud kujuneda oma koduraja kaitsel rahvuslik väeosa, kuid mitmel põhjustel see ei õnnestunud. Rohkem kui 2000 mobiliseeritud ranniku saatus kujunes kuulsusetuks ja traagiliseks. Süüdistada ei tule mitte Liivimaa pärsrahvaid patriotismi puudumises, vaid neid, kes selle patriotismi hävitasid.

Käesolevas artiklis püütakse anda ülevaade 1812. aasta Liivimaa maakaitseväge loomisest ja tegevusest, selgitada välja ürituse nurjumise põhjused, anda üldistus eestlaste panusele 1812. aasta Isamaasõjas. Samuti on püütud korrigeerida varasemas kirjanduses esinevaid eksimusi, tuginedes valdavalt varem mittekasutatud allikmaterjalidele.

Artikli koostamisel on aluseks võetud NSVL Sõjaajaloo Riikliku Keskarhiivi sõjateadusliku fondi (= NSVL SARKA STF), Eesti ja Läti NSV Riiklike Ajaloo Keskarhiivide materjale; samuti (peale mainitud publikatsioonide) asjasse pühendatud kaasaegsete mälestusi¹³, mitmesuguseid allikpublikatsioone¹⁴ ja teemakohast kirjandust.

*

1812. aastaks olid Vene—Prantsuse suhted sedavõrd teravnenu, et pooled valmistusid sõjaks avalikult. 12. (24.) juunil ületas Napoléoni Suur armee Venemaa piiri. Algas maailmaajaloo grandioossemad heitlusi, mis lõppes 1815. aastal Napoléoni pagendamisega St. Helena saarele ja rahvusvahelise reaktsiooni määramisega.

Prantsuse armee tungis peale laial rindel Volõõniast Läänemereni. Prantslaste äärmise parema tiiva moodustas Austria korpus, äärmise vasaku tiiva aga marssal Macdonaldi X korpus. Viimase ülesandeks oli Daugava (Düna) jõe liini enda alla võtmine Daugavpilsist (Dünaburgist) Riiani. Võitluste peatandriks sai ruum Daugava ja Lielupe (Aa) jõe vahel.

Kuna Balti kubermangud moodustasid ühe osa St.-Peterburgi kaitse-süsteemist, siis ei piisanud peasuundade katteks üksnes regulaarvägedest (ca 25 000 meest Riias, teist niisama palju Polotski all), vaid tuli luua lisaüksusi. Otseselt St.-Peterburgi kaitseks formeeriti nn. Narva korpus (8000—10 000 meest, esialgu kindral M. I. Goleniššev-Kutuzovi juhtimisel). Kuid kuna 1812. aasta Isamaasõda muutus oma esimesest päevast peale rahvasõjaks, siis rakendusid kaitsetegevusse märksa laiemad rahvahulgad.

F. Engels kirjutas, et «üldine sõda Napoléoni vastu oli Napoléoni poolt kõikide rahvaste juures jalge alla tallatud rahvustunde reaktsioon».¹⁵ Üldrahvaliku patriootilise võitluse ühe eredama näitena võib tuua 1812.

¹³ Skizzen; Seydlitz, *General-Major von*. Tagebuch des Königlich Preußischen Armeekorps unter Befehl des General-Lieutenants von York im Feldzuge von 1812. Bd. I—II. Berlin u. Posen, 1823.

¹⁴ *Bienemann, Fr.* 1812. Baltische Erinnerungsblätter. Riga, 1912; *Мальмгрен А. Э.* Из Митавской старины. Вып. 2-й. К 100-летию Отечественной войны. События в Курляндской и Лифляндской губерниях по сведениям единственной Митавской литературно-политической газеты «Allgemeine deutsche Zeitung für Russland». Митава, 1912.

¹⁵ *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения. Т. 21. М., 1961, 421.

aasta Isamaasõda. Oma puhtrahvalike vormidega — partisanisõda ja maakaitsevägi — sai ta teenäitajaks saksa rahva vabadussõjale.

Tsarism oskas kasutada pärisorise massi patriotismi ja suunata seda enda jaoks soodsale arenguteele. See õnnestus hõlpsasti, kuna tol hetkel oli esmaülesandeks välisvaenlaste purustamine ning klassivastuolusid sai kergemini varjata. Tulemusena puhkes partisanisõda, loodi maakaitsevägi; vaenlase kohale «kerkis rahvasõja malakas kogu oma ähvardavas ning ülevas jõus, ... tõusis ja langes ning materdas prantslasi senikaua, kui kogu sissetung oli kokku varisenud».¹⁶

Juba Isamaasõja kaasaegsed mõistsid seda. Armeekomandör admiral P. V. Tšitšagov kirjutas 1812. aastal tsaar Aleksandrile: «Kogemused on näidanud, et Napoléon, kes triumfeeris järjekindlalt kõikides kabineti- või nõukogusõdades, sai lüüa kõigis sõdades, mis olid kas olemuselt või asjaolude kokkusattumise tõttu rahvuslikud ...»¹⁷

Tsaari 6. ja 18. juuli¹⁸ manifesti põhjal loodi Maakaitseväe Erikomitee ja algas rahvaväe formeerimine. Kuueistkümmes sõjatandrilähedases kubermangus kuulutati välja ratnikute võtmine.¹⁹ Tegelikult moodustati miilits palju rohkemates kubermangudes. Üldse koguti üle 300 000 mehe²⁰, kellest ligikaudu 147 000 osalesid lahingutegevuses²¹.

Säärast patriootilist palangut ega laialdasi riigikaitsettevõtmisi me ei leia Balti kubermangudes. Siin tuleb aga silmas pidada, et Eesti-, Liivija Kuramaa kuulusid nn. mitterelvastuvate (внеополчающие) kubermangude hulka ja 18. juuli manifesti kohaselt oli maakaitseväe loomine neis kategooriliselt keelatud.²² Aadelkond suhtus üritusse külmalt seetõttu, et Balti kubermangudel oli maakaitseväe formeerimisest kurbi kogemusi.

1806. aasta lõpul, kui Vene väejuhatuse ja valitsuse põhjendamatult kartsid Napoléoni sissetungi Venemaale, võeti vastu otsus luua nn. üleriigiline miilits ehk maakaitsevägi. Sellekohane ukaas avaldati 30. novembril 1806.²³ Venemaa Euroopa-osa jagati seitsmeks rajooniks. II rajooni moodustasid Balti kubermangud. Plaanide kohaselt pidi Eestimaa andma 8000 ja Liivimaa 20 000 maakaitseväelast.²⁴ Meeste kogumine edenes visalt; talupojad polnud uue kohustusega rahul ning eelistasid pigem taluda ränka nekrutivõtmist kui teenida maakaitseväes.²⁵ Ometi viisid kuuldused sellest, et Napoléon vabastab pärisorjusest, mõnegi talupoja mõttele võtta valitsuselt relv ja see mõisniku vastu pöörata.²⁶

Kuna sõda lõppes enne maakaitseväe täielikku formeerimist, Eesti ja Läti ratnikud lahingutegevusest osa ei võtnud. Siiski polnud mobiliseeritute saatus kerge. Kohalikud võimud ja aadelkond ei loonud kokkukogutud meeste normaalseid elamistingimusi, ei varustanud proviandi ega riidekraamiga. Kiiresti levisid haigused. Paljud võitlejad põgenesid.²⁷ 1807. aasta märtsist septembrini suri 4750-st Liivimaa miilitsast 785, s. o. 15,9%. Samal ajal oli keskmine suremus Vene kubermangude miilitsas vaid 3,6%.²⁸ 1807. aasta 26. septembri ukaasiga teatati maamiilitsa laialisaat-

¹⁶ Tolstoj, L. N. Sõda ja rahu. — Kogutud teosed neljateistkümmes köites. VII kd. Tln., 1957, 134.

¹⁷ Сборник РИО, т. 6. СПб., 1871, 8.

¹⁸ Kõik kuupäevad on antud vana kalendri järgi.

¹⁹ Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года, 14—16.

²⁰ Ливчак Б. Ф. Народное ополчение, 105.

²¹ Жилин П. А. Гибель наполеоновской армии в России. М., 1974, 232.

²² Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года, 15—16.

²³ Полное собрание законов Российской империи. Т. XXIX, № 22374.

²⁴ Ливчак Б. Ф. Народное ополчение, 36.

²⁵ Samas, 41.

²⁶ Kakk, J. Rahutused ja reformid. Talupoegade klassivõitlus ja mõisnike agraarpoliitika Eestis XVIII ja XIX sajandi vahetusel (1790—1810). Tln., 1961, 219—220.

²⁷ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskariiv (= ENSV RAKA), f. 291, nim. 1, s. 2637, l. 2.

²⁸ Ливчак Б. Ф. Народное ополчение, 51.

misest. Et kõrvata 1805.—1807. a. kampaaniates kantud kaotusi, arvati 88,5% ratnikutest automaatselt armee ja sõjalaevastiku koosseisu. 4750-st (pärast surnute mahaarvamist tegelikult 3965-st) Liivimaa miilitsast 3846 (e. 81%) ning 1776-st Eestimaa miilitsast 1655 meest (e. 93,2%) jäi regulaarteenistusse.²⁹ Seega, nagu õigesti märgib Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilane T. Tannberg, «mingit maamiilitsa laialisaatmist ei toimunud. Liivimaalt jäeti sõjaväkke niisama palju mehi, kui aastatel 1797—1799, 1802—1803 nekruteid oli võetud. Ligikaudu analoogiline oli olukord ka Eestimaal».³⁰

Seepärast olid Balti aadlikud 1812. aastal rahul asjade niisuguse kulgemisega ja eelistasid tugevdatud nekrutivõtmist maakaitseväge loomisele. 1812. aasta jooksul andis Eestimaa kubermang 17 nekrutit 500 revisjonihinge kohta.³¹

Liivimaal tegi Kuramaa tsiviilkuberner Friedrich von Sivers siiski ettepaneku luua maakaitsevägi. 17. juulil esitas ta Riia kindralkubernerile M. J. G. von Essenile Liivimaa aadlikele adresseeritud üleskutse projekti, milles innustas oma «õilsaid vendi» vabatahtlikke ohvreid tooma. F. von Sivers kirjutas tulihingeliselt: «Loogem maakaitsevägi; relvastagem iga 25. mees; ühinedes kasakatega rünnakem vaenlast tagalast ja lõigakem niisuguse diversiooni abil ära tema taganemistee, samal ajal kui meie armee lööb teda rindelt... olgu meie lahinguhüüks: Tsaar ja Isamaa!... sureme või võidame!»³² Kutsudes vabatahtlikke talupoegade hulgast lubas von Sivers neil omavahel jagada kogu võõrsil hangitud sõjasaaki.³³

F. von Sivers plaani järgi pidi miilits koosnema poolenisti jala- ja poolenisti kergeratsaväest, nn. Liivimaa kasakaist, ning täitma kergevägedele omaseid teenistusülesandeid. Kuid juba kaaasegsed naersid säärase idee välja. Riia pastor ja literaat K. L. Grave kirjutas: «Liivimaa kasakad! Midagi puust raua taolist. Võib ju riietada lätlasi ja eestlasi, kes üldiselt on tublid sõjamehed, sinistesse kaftanitesse ning pista neile pihku piigid, kuid kas muutuvad nad sellest veel kasakaiks?»³⁴ Ka Liivimaa aadli huvide äge kaitsja parun H. von Bruiningk nentis, et nn. kasakad «mängisid armetut rolli».³⁵

Otsus maakaitseväge loomise kohta võeti vastu Liivimaa rüütelkonna erakorralisel maapäeval Tartus (augusti keskpaiku). Aadel reageeris von Siversi entusiasmile jahedalt ja miilitsaväge tuli formeerida märksa tagasihoidlikumates mastaapides, kui kubeneri plaan ette nägi. Maapäev nõustus andma vaid ühe ratniku 100 revisjonihinge kohta (mitte aga 1:25)³⁶, ühtekokku 2103 meest³⁷. Mõisnike hulgast kutsutud 26 maakaitseväge ohvitseri jaoks assigneeris aadelkond kuni sõja lõpuni igakuiselt 15 000 rubla.³⁸ Tegelikult astus kogu maakaitseväge tegevuse jooksul sinna

²⁹ Samas.

³⁰ Tannberg, T. 1806.—1807. a. maamiilits Eesti- ja Liivimaal. — TRÜ Üliõpilaste Teadusliku Ühingu humanitaar- ja loodusteadustealase konverentsi teesid. 18.—20. aprill 1985. Tartu, 1985, 17—18.

³¹ Сивичкий С. Н. Отечественная война, 174.

³² Сборник РИО, т. 133, с. 262; Üleskutse on avaldatud ilma kuupäevata. Tema koostamise ja von Essenile üleandmise aeg on näha samas kogumikus (lk. 275).

³³ Bruiningk, H. Baron von. Livlands Verhalten, 40.

³⁴ Skizzen, 104; K. Vojenski kirjutab miskipärast, et maakaitsevägi otsustati luua üksnes lätlastest. Vt. Сборник РИО, т. 133, с. XVIII.

³⁵ Bruiningk, H. Baron von. Livlands Verhalten, 4.

³⁶ Сборник РИО, т. 133, с. 275—276; samal ajal andis Moskva kubermang 1:10, St.-Peterburgi kubermang 1:25. Vt. Бабкин В. Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года, 59, 60.

³⁷ Сборник РИО, т. 133, с. 274; Siversi teises raportis on toodud arv 2076. Vt. Сборник РИО, т. 133, с. 270; Parun von Samsoni hilisemas aruandes on arv 2261. Vt. Bienemann, Fr. 1812. Baltische Erinnerungsblätter, 278.

³⁸ Bienemann, Fr. 1812. Baltische Erinnerungsblätter, 187.

ohvitserideks vaid 20 isikut: mõned aadlikest eruohvitserid ja endised miilitsaohvitserid, kaks sõjandusüliõpilast, maamõõtja, mõisavalitseja, mõned alama astme ametnikud ja üks, kes nimetas end filosoofiakandidaadiks. Mõned varjasid oma seisust ja auastet.³⁹

Peale võitlejate kohustus Liivimaa rüütelkond andma 524 tõu- ja 518 taluhobust; edaspidi täiendavalt veel 652 taluhobust. Eelistati väiksemakasvulisi loomi.⁴⁰ Väljastpoolt, Leedu arvel sai maakaitseväge 72 hobust, seega kokku 1766 hobust.⁴¹ Usaldame seda arvu, sest venekeelses dokumendis toodud «заводские» tähendab puhtaverelisi hobuseid⁴², aga mitte tehasetalupoegi, nagu on arvanud nõukogude ajaloolane V. Babkin⁴³. «Eesti NSV ajaloo lugemikus» on mõiste tõlgitud ekslikult ja hobuseid peetud küüdimeesteks.⁴⁴

Peagi saabusid tsaari luba organiseerida Liivimaal 2000-meheline maakaitseväge ehk «ratsamiilitsa korpus»⁴⁵ ja korraldus von Siversi määramisest nende vägede ülemaks⁴⁶.

Aadli kohustuste hulka kuulus veel miilitsa varustamine raha, proviandi ja hobusemoonaga üheks kuuks ning eriliste kompsudega (персель), milles pidid olema meeste riidekraam ja hobuseriistad.⁴⁷ Relvastus pidi saadama aadli kulul kroonu arsenalidest. Riigi hooleks jäi ka maakaitseväge edasine toitmine.

Maakaitseväge kogunes von Siversi mõisa Rančenusse (Ranzenisse). Kuna von Sivers ise sõitis augusti lõpul St.-Peterburgi ja täitis hiljem muid kohustusi Riias, asendas teda kogunemispunktis Jelgava (Mitau) politseimeister polkovnik O. D. von Uexküll-Gyldenband. Ilmselt suhtus viimane oma kohustustesse pealiskaudselt.

Mõisnikud ei kiirustanud oma ülesannete täitmisega ja püüdsid odavamalt läbi ajada. Ilmnes, et aadlikud andsid enamasti täiesti kõlbmatuid ja halvasti varustatud mehi ning hobuseid. F. von Sivers kirjutas hiljem: «Esimeste kõlbmatu seisneb 50- ja 60-aastases elueas⁴⁸, kärnades, paiseites, jõuetuses ja väikeses kasvus, nii et need mehed olid vaevu kahe arsina pikkused; hobuste kõlbmatu seisneb selles, et nad on 15–20-aastased ja vanemadki», pealegi ei kõlvanud nad oma kasvult kuidagi kerge ratsaväeteenistuseks⁴⁹. Peale selle, meestel puudus vastav riietus, jalatõud, neid oli halvasti toidetud; paljud haigestusid.⁵⁰ Ratnikute kogumine edenes visalt. 8. septembril oli koos vaid 454 meest, neist 189 samas formeeritava von Schmidt «vabakorpuse» tarvis; hobuseid oli 90.⁵¹ 14. septembril oli mõisas siiski juba 1325 meest ja 763 hobust.⁵²

³⁹ Bruiningk, H. Baron von. Livlands Verhalten, 16–17.

⁴⁰ Samas, 40.

⁴¹ Сборник РИО, т. 133, с. 276.

⁴² Агутаа, Р., Правдин, В., Вески, J. V. Vene-estis sõnaraamat. I kd. Teine trükk. Tln., 1975, 305: заводская лошадь aretus- e. suguhoobune (hobusekasvandusest).

⁴³ Бабкин В. Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года, 87.

⁴⁴ Eesti NSV ajaloo lugemik. I kd., 340.

⁴⁵ Сборник РИО, т. 133, с. 285.

⁴⁶ Samas, 261.

⁴⁷ Samas, 263–264; Bruiningk, H. Baron von. Livlands Verhalten, 13.

⁴⁸ Muidugi oli ka nooremaid mehi. Vt. Läti NSV RAKA, f. 3, nim. 5, s. 1478, l. 3: kasakad Stepan Semjonov Jüri kihelkonnast — 40 aastane, Jan Mart Bauska kreisist — üle 30 a. vana, Jan [?] samast — 22 aastane (1815. a. seisuga). 1807. aastal andis näit. Viljandi kreisi Heimtali mõis maakaitsevärke 27 talupoega keskmise vanusega 28,6 a. — Läti NSV RAKA, f. 3, nim. 4, s. 249, l. 35–35p.

⁴⁹ Сборник РИО, т. 133, с. 265; Parun von Bruiningk oponeerib, öeldes, et selles polnud süüdi mõisnikud, kellest suurem osa viibis teenistuses (maapäevast võttis osa vaid 110 hääleõigusega mõisnikku), vaid hoopis mõisarentnikud ja -valitsejad. Vt. Bruiningk, H. Baron von. Livlands Verhalten, 21–22. See ei kõla aga kuigi veenvalt.

⁵⁰ Сборник РИО, т. 133, с. 266, 276, 277.

⁵¹ ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 2804, l. 6.

⁵² Samas, l. 9.

1. septembril sai von Uexküll-Gyldenband käsu saata esimesed 150 meest (kas miilitsast või von Schmidt'i salgast) kiiresti Daugava äärde patrullteenistusse.⁵³ Maakaitseväge polnud veel võimeline midagi ette võtma ja esimestena siirdusid sõjatandrile 189 porutšik von Schmidt'i võitlejat.⁵⁴

F. von Sivers kohtus maakaitseväega alles Valmieras (Volmaris), kuhu see üle viidi. Õudusega tuvastas ta meeste, hobuste ja varustuse kõlbmatuse. Ta pöördus Liivimaa maanõunike kolleegiumi poole nõudmisega asendada kõlbmatud võitlejad ja hobused uutega ning tagada vägede nõuete kohane toitlustamine. 12. oktoobril vastas kolleegium (O. M. von Richter'i isikus) von Siversi kaebusele esildisega kuberner von Esseni nimele.⁵⁵ Selles öeldi, et «antud mehed ja hobused kannatasid neljanädalasest Rančenus, enamalt jaolt vabas õhus ilma korraliku järelevalveta viibimisest, mistõttu nende hulgas ilmnesid paljud puudused». F. von Sivers lükkas talle omase kirgliku sulega «salakavala» versiooni ümber.⁵⁶ Ta «imestab», kuidas meeste ja hobuste ealine kõlbmatuse võis tekkida 13-päevasesest viibimisest mõisas. Ta «oletab» mürgiselt, et «kolleegium ilmselt ei teadnud, et suurel osal antud meestest pole pluuse, aluspükse, mütse, saapaid ega pastlaid, muidu poleks ta lasknud käest juhust kanda ka need puudused maakaitseväge 13-päevase Rančenus viibimise arvele!» F. von Sivers nõudis mõisnikelt kõlbmatute meeste ja loomade asendamist ning kogu muu varustuse väljaandmist. Oigustatult süüdistas von Sivers Liivimaa aadlit säärases väikluses, mis «pole omane ühelegi mõisnikule».⁵⁷

Kuid vaatamata kõigile protestidele ei tahtnud rüütelkond maakaitseväge olukorda parandada, sest kõlbmatute meeste andmisega ratnikuiks vabanesid mõisnikud nekrutite andmise kohustusest, mille täitmisel muidugi oleks tulnud loobuda täisväärtuslikest pärisorjadest.

Peale maakaitsevæelaste ja hobuste tervisliku seisundi põhjustas palju muret relvastuse hankimine. Aadel ei varustanud hobuseriistade ega relvadega, Riias aga varustust nõutaval hulgal polnud. Kindral Hogeli aruande järgi 26. juulist 1812 oli Riia arsenalis varustust järgmisel hulgal⁵⁸: a) **relvi** — erikaliibrilisi vanu rootsi püsse 120; husaarisaableid 120⁵⁹; püssipadruneid koos kuulidega 4800; püssilukukive 1000; püstolilukukive 2000; mõningal hulgal püssirohtu, tina ja paberit (troppide valmistamiseks); b) **kraamivarustust** — padrunikast ja kuivikuvanker; c) **hobuseriistu** — (kõlbmatute hulgast põhjalikuks parandamiseks välja valitud) — sadulaid 100; higisõbasid 100; päitseid 100 jms. Seega tuli varustuse osas loota kaugemate, eriti St.-Peterburgi ladude peale. Asja muutis keeruliseks see, et aadelkond sisuliselt keeldus varustuse eest (v. a. sadulad) maksmast.⁶⁰ Tsaar, krahv A. A. Araktšejev, Sõjaministeeriumi asjaajaja vürst A. I. Gortšakov, suurtükiväe inspektor parun P. I. Meller-Zakomelski, St.-Peterburgi ülemjuhataja krahv S. K. Vjazmitinov ning Riia kubernerid von Essen ja markii P. Paulucci pidasid varustuse küsimuses kogu sügise jooksul tihedat kirjavahetust.⁶¹ Lõpuks anti von Essenile luba kasutada varustuse hankimiseks ühiskondlike annetustena laekunud raha.⁶² Relvad ja sadulad lubati anda St.-Peterburgi, Sestroretski ja Pihkva arsenalidest.⁶³ Ent kui saableid võis pealinnast saada vajalikul hulgal (2000), siis

⁵³ Samas, s. 2784, l. 10.

⁵⁴ Сборник РИО, т. 133, с. 265.

⁵⁵ Samas, 263—264.

⁵⁶ Samas, 264—267.

⁵⁷ Samas, 266.

⁵⁸ NSVL SARKA STF, s. 3529, l. 13—13р.

⁵⁹ Sivitskil ekslikult 130. Vt. Сидицкий С. Н. Отечественная война, 178.

⁶⁰ NSVL SARKA STF, s. 3529, l. 15—15р.

⁶¹ Samas, l. 5, 7, 17, 19, 27, 29—29р. Сборник РИО, т. 133, с. 285—290, 292—294.

⁶² Сборник РИО, т. 133, с. 289.

⁶³ Samas, 286, 288, 289.

püstoleid leidis seal vaid 500 paari ja needki võisid Riiga saabuda alles oktoobris. Ka saablite hankimine venis.⁶⁴

Vaatamata sellele oletas von Essen optimistlikult, et maakaitsevägi võib juba 15. septembril täies koosseisus (1000 ratsa- ja 1000 jalameest, neist 300 laskurit) teenistust alustada.⁶⁵ See lootus ei täitunud. Maakaitsevägi viidi üle Riiga, kus esialgu 380, hiljem aga veel 140 meest suunati kindlustustöödele. Osa hobuseid anti suurtükiväe ja vooride käsutusse, kus nad tohtu koormuse tõttu kiiresti välja kurnati.⁶⁶

Kuna kõik miilitsamehed tulid teenistusse kerges suvises riietuses, sagenesid sügisel haigestumised. Juba teel Riiga alanud deserteerimine jätkus kogu sügise jooksul.⁶⁷ Neist vähestest, keda loeti kuidagimoodi varustatuks sedavõrd, et võisid asuda patrullteenistusse, langesid 3 meest preislaste kätte vangi.⁶⁸ 126 ratnikut suunati Miitavi garnisonipolku, kust sama arv väljaõpetatud sõdureid pidi tulema maakaitseväkke⁶⁹, kuid meie andmeil kaadrisõdurid miilitsaväkke ei saanud.

Kuigi oktoobri lõpuks polnud veel ükski eskadron lahinguvalmis, otsustas väejuhatus kasakaid Ikškile—Iumprava (Uexküll-Jungfernhofi) rajoonis patrullteenistuses kasutada. Uskuda ei saa Riia magistraadi ametniku J. F. T. Germanni teadet selle kohta, et 27. oktoobril «Nierothi poolt juhitud Liivimaa kasakail toimus üsna edukas lahing Baldona lähedal: preislased kaotasid 40 meest tapetute ja 60 vangidena, meie aga ainult 14 meest».⁷⁰ Teade pole tõepärane, sest 1) Baldona ümbrust kontrollinud kindral A. I. Veljaminovi regulaarväed tegid kindlaks, et preislasi selles ruumis enam ei leidunud⁷¹; 2) preisi allikates pole andmeid nii suure kokkupõrke kohta; 3) Germann ajab maakaitseväe ilmselt segi Schmidt ja Nierothi vabakorpustega, milledest tõesti kujunesid välja lahinguvõimelised üksused. Ent oletades isegi seda, näivad preislaste kaotused liialdatuina ja allikate poolt kinnitamatutena. Seega tuleb Germanni andmed lahingu kohta liigitada patriootiliste väljamõeldiste kilda.

Halvasti varustatud ratnikud kannatasid külma käes ja suhtusid teenistusse hoolimatult. Vahipostidelt lahkuti omavoliliselt. Mitmed põgenesid. 4. novembril teatas von Sivers markii Pauluccile olukorrast, soovitades varustust parandada, et ülejäänudki ei põgeneks.⁷² Uus kuberner andis vaid käsu paisata üks eskadron kasakaid Jaun-Jelgava (Friedrichstadi) alla, mille venelased äsja hõivanud olid.⁷³ Kapten Drebleri eskadron (80 meest) jõudis 6. novembril sihtpunkti, kuid ei suutnud preislaste hoogsale rünnakule vähimatki vastupanu osutada, langes osalt vangi ja jooksis laiali.⁷⁴ Ainult kaks kasakat pöördus tagasi von Siversi juurde.⁷⁵

Rittmeister Lorenzi salk jätkas patrullteenistust Daugava ääres kuni 18. novembrini.⁷⁶

Pärast maakaitseväe niisugust kokkusulamist (889 meest kindlustustöödel, väejooksus, vangis; vähemalt 400 haiged, paljud juba surnud) otsustati maamiilits ümber formeerida 800-mõõgaliseks 6-eskadroniliseks kasakapolguks.⁷⁷ Alles pidid jääma vaid võitlusvõimelised mehed, sest vastav plaan nägi ette polgu kujunemise regulaarriüksuseks. Ülalpidamis-

⁶⁴ Сборник РИО, т. 133, с. 286, 291, 295.

⁶⁵ NSVL SARKA STF, s. 3529, l. 15.

⁶⁶ Сборник РИО, т. 133, с. 278, 279.

⁶⁷ Samas, 267, 268—269, 274.

⁶⁸ Samas, 274.

⁶⁹ Samas.

⁷⁰ *Vienemann, Fr.* 1812. Baltische Erinnerungsblätter, 153.

⁷¹ *Мальмерен А. Э.* Из Митавской старины, 126.

⁷² Сборник РИО, т. 133, с. 267.

⁷³ Samas.

⁷⁴ *Seydlitz, General-Major von.* Tagebuch, Bd. II, 192.

⁷⁵ Сборник РИО, т. 133, с. 268.

⁷⁶ Samas.

⁷⁷ Samas, 271, 279.

kulud määrati taas aadli kanda.⁷⁸ Kuid vastu tulles mõisnikele püüdis markii Paulucci taotlelda luba polgu relvastamiseks riigi kulul.⁷⁹

Uue polgu koosseis ja palgad olid planeeritud järgmiselt (tab. 1).

Tabel 1

Liivimaa kasakapolgu koosseis ja palgad *

Teenistusastmed	Arv	Aastapalk rublades	
		ühele	kõigile
Polguülem	1	—	—
Eskadroniülem	6	360	2160
Ohvitseri à 2 esk.	12	240	2880
Polgu adjutante	2	240	480
Kassiir	1	240	240
Kortermeister	1	240	240
Urjadnikuid à 10 esk.	60	15	900
Urjadnikuid proviandi ja hobusemoona vastuvõtuks, à 2 esk.	12	15	180
Kirjutajaid à 1 esk.	6	15	90
Kirjutajaid staabis	4	15	60
Kasakaid	720	12	8640
Kokku	825	—	15870

* Alus: ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 2805, l. 2—2p.

Arvutuste kohaselt vajas polk aastas 2406 setvertit jahu ja 225 setvertit kruupi. Hobusemoonaks ajavahemikus 15. septembrist 15. maini 6656 setvertit hirssi ja 99840 puuda heina. Proviandi ja hobusemoona pidi polk saama esialgu kroonu proviandidepartemangu magasinidest, kuid aadel kohustus selle igakuiste tagasimaksetega natuuras tasuma.⁸⁰

Polgu šefiks määrati F. von Sivers, rivikomandöriks tragunimajor Radožitski. Väljaõppe läbiviimiseks paigutati eskadronidesse 12 regulaar-ratsaväe allohvitseri. Kasakad koondati Straupe (Roopa) mõisa. Ettenähtud varustust nad ei saanud ja enne tegevteenistuse algust keelas markii Paulucci neile liha ja viina väljastamise.⁸¹ Polgu seisukord halvenes, deserteerimine jätkus. 9. jaanuaril 1813 viidi polk üle okupatsioonist vabastatud Jelgava (Mitau) ümbruse mõisatesse, kuid olukord ei paranenud. Alates 10. jaanuarist pidas von Sivers polku ülal isiklikest vahenditest.⁸²

Et välja selgitada polgu edasise eksisteerimise otstarbekus, tegi markii Paulucci Riia komandandile kindralmajor J. G. F. von Emmele ülesandeks polku inspekteerida. 27. jaanuari ettekandes kirjutas von Emme, et tema meelest on märkimisväärsed summad viie kuu jooksul täiesti mõttetult kulutatud. 800 mehest, kes kirjjas, leidis kindral kohal olevat 188 meest. Hobuseid oli 800 asemel kõigest 440, neist häid ainult 27%. Ohvitseri oli polgus ebapiisavalt ja needki ei kõlvanud ratsaväeteenistusse. Kindral kirjutas: «... arvan, et palju kasulikum oleks maakaitsevägi laiiali jagada

⁷⁸ ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 315, l. 8—8p.

⁷⁹ Сборник РИО, т. 133, с. 294.

⁸⁰ ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 2805, l. 2p., 7.

⁸¹ Сборник РИО, т. 133, с. 279.

⁸² Samas, 280.

jalaväepolkudesse, anda vähene arv kõlblikke hobuseid suurtükiväeametkonnale ning käskida ülejäänud turul maha müüa, et seega lõpetada uute summade hävitamine...»⁸³

18. veebruaril ja 2. märtsil 1813 esitas markii Paulucci tsaarile ja Sõjamineisteriumile ettepaneku Liivimaa kasakapolk likvideerida.⁸⁴ 23. märtsil anti vastav luba nii, et kõik kõlblikud mehed jäeti nekrutitena teenistusse.⁸⁵ Osa ratnikuid jäi Riiga tööle või lamas laatsarettides. Osa pöördus 1815. aastal tagasi koju.⁸⁶ Kahjuks pole siiani õnnestunud leida täpset kokkuvõtet selle kohta, kui palju mehi arvati kõlblikeks nekruteid asendada, kui palju ratnikuid hukkus ja mitu lõpuks koju jõudis. Arvata aga võib, et kui von Emme inspeksiooni ajal oli ravis vaid 188 meest, siis vaevalt neid olulisel määral rohkem ka regulaarväkke võeti. See aga ei tähenda, et pärast sõda kojujõudnute arv võiks niisama suur olla. Pigem oli see veelgi väiksem.

Relvad tagastati arsenalidesse, kuid von Siversile ja Liivimaa aadlile nende kulused ei kompenseeritud. F. von Siversi vastavale avaldusele kirjutati resolutsioon: «Kõigekõrgema käsul jätta asi sinnapaika.»⁸⁷

Parunite von Samsoni ja von Hagemesteri kokkuvõtete järgi kulutas aadel maakaitseväge peale järgmised summad (tab. 2).⁸⁸

Tabel 2

Aadelkonna poolt Liivimaa maakaitseväge peale kulutatud raha*

Mille peale kulutatud	Rbl.	Kop.
Varustus ja ülalpidamine	35529	94
Ühe kuu palk ja proviant	13566	—
Kasakapolgu ülalpidamine	328322	94
633 hobust polgule	64620 ⁸⁹	—
Polgu likvideerimiskomitee poolt määratud ülalpidamiskulud	73344	—
Polgule antud kroonu proviandi ja hobusemoota hüvitamine	50400	—
Kindlustustöödel olnud ratnikuile à 80 kop. päevas	3424	—
Kokku	569205	88

* Allikad: Läti NSV Riiklik Avalik Raamatukogu, käsikirjade osakond, f. R $\frac{x}{4}$, nim. 2, s. 12, l. 1,2—2p; «Das Inland», 1837, nr. 42, 698—702; *Bienemann, Fr.* 1812. Baltische Erinnerungsblätter, 278—279. Erinevais allikais leidub ka vähetähtsaid kõrvalekaldeid siinesitatust.

Tuleb arvestada, et mõisnike kokkuvõtted on tehtud hiljem ja ilma igasuguse kontrollita toodud näitajate maksumuse ja tegeliku kvaliteedi vastavuse üle. Seepärast ei saanudki riik rüütelkonna pretensioone rahuldada.

Peale maakaitseväge organiseeriti Liivimaal ka teisi miilitsalaadseid väeosi.

⁸³ Сборник РИО, т. 133, с. 295—296.

⁸⁴ Samas, 296—300.

⁸⁵ Samas, 301.

⁸⁶ Läti NSV RAKA, f. 3, nim. 5, s. 1478, l. 3. V. Babkin järeldeb ekslikult, et «lõrpuide lõpuks lasti polgu riismed laiali». — Vt. *Бабкин В.* Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года, 86.

⁸⁷ *Свицкий С. Н.* Отечественная война, 184.

⁸⁸ Arvestus paberrahas.

⁸⁹ Kuidas seletada seda summat, kui maapäev määras mõisahobuse hinnaks 300 ja taluhobuse hinnaks 120 rubla? Vt. *Bruiningk, H. Baron von.* Livlands Verhalten, 20.

Juba enne sõda esitasid von Sivers ja Kuramaa metsaülema abi F. C. A. von Rönne väejuhatusel projekti Kuramaa kütikorpuse loomiseks sõja korral. Tsaar kiitis plaani heaks ja 12. juunil käskis Barclay de Tolly kindral von Essenil korpuse formeerimisele asuda.⁹⁰ Väeosa pidi koosnema metsavahtidest, ohvitserideks ja allohvitserideks vastavad metsamajanduse ametnikud. Väeliik — jala- või ratsavägi — jäi esialgu lahtiseks ja selle pidi olukorrale vastavalt määrama von Essen. Varustus, relvad, hobused ja hobuseriistad tuli nõuda metsavahitaludest; laskemoona, proviandi ja furaažiga pidi varustama riik — samaväärselt regulaarjäägripolkudega. Korpuse šefiks määrati von Rönne.⁹¹

Andmeid Kuramaa kütikorpuse tegevuse kohta leidub vähe. Riia vägede staabiülem L. von Tiedemann kirjutas 27. juulil 1812 oma päevikus, et pidevas häireolukorras on kütide arv vähenenud 360 mehelt 40-le.⁹² Tõenäoliselt ei jõutud taganemisperioodil kogutud mehi organiseerida ja nad lihtsalt jooksid laiali.

Idee aga ei kadunud. 3. septembril anti von Essenile tsaari ukaas 200 laskuri kogumiseks Pärnu- ja Tartumaa metsarikastest paikadest (täpselt suurematest riigimõisatest).⁹³ Sellega seoses esineb kirjanduses ebatäpsusi. V. Babkin ajab segi Liivi- ja Eestimaa⁹⁴, B. Livtšak annab arvu 400, oletades ekslikult, et kummastki maakonnast tuli võtta 200 meest⁹⁵. Juba 9. novembril võeti kogutud kütid nekrutite arvel armeesse.⁹⁶

Pole teada, millal mehed koguti ning mil viisil neid kasutati. Kuid erinevalt kasakaväe loomise mõttest oli idee kasutada kogunud metsamehi ja metsarikaste alade talupoegi küttidena loogiline ning kohalikke olusid silmas pidades.

Samuti arvestati Saaremaa randlaste erioskusi. 29. juunil anti Kuresaare võimudele käsk võtta 200 rannatalupoega madrusteks Riiga. Käsk täideti 11.—13. juulini.⁹⁷

Kuna vägede koondamise tõttu sõjatandriale impeeriumi siselinnades sõdureid ei jätkunud, organiseeriti Tallinnas 200-meheline vabatahtlik sisekaitse.⁹⁸

Otseselt lahinguüksustena loodi kaks «ratsajäägrite vabakorpust». Porutšik von Schmidt esitas juba enne sõda lendkorpuse loomise kava. Selle aluseks oli tema samalaadne projekt 1807. aastast. 5. juunil 1812 käskis Barclay de Tolly kuberner von Essenil asi käiku lasta.⁹⁹ 19. juunil andis von Essen vastava käsu von Schmidtile.¹⁰⁰

Projekti kohaselt¹⁰¹ kavatseti koostada vabatahtlike salk, kuid tõenäoliselt võeti sinna ka maakaitseväele määratud pärisoriseid talupoegi¹⁰². Väljaõppe pidid andma kaadriallohvitserid. Ohvitserid said õiguse pärast sõda teenistusse jääda ning erus olles mundrit kanda. Erureamehed vabastati riigimaksudest. Varustus, relvad ja furaaž jäid riigi hooleks. Porutšik von Schmidt eesmärgiks oli luua kergeltrelvastatud salk (ratsanikel täa-

⁹⁰ NSVL SARKA STF, s. 3529, l. 2; Сборник РИО, т. 133, с. 223—224.

⁹¹ NSVL SARKA, STF, s. 3529, l. 2р—3; Сборник РИО, т. 133, с. 223—224.

⁹² *Vienemann, Fr.* 1812. Baltische Erinnerungsblätter, 55.

⁹³ ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 314, l. 53; s. 315, l. 8.

⁹⁴ *Бабкин В.* Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года, 87.

⁹⁵ *Ливчак Б. Ф.* Народное ополчение, 104.

⁹⁶ ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 315, l. 8.

⁹⁷ Samas, s. 2799, l. 1p. Säilinud on mõnede võetute nimed: Ullo Lehmet, Juuhkama Ado, Ticket Hindrich, Soba Andrus Torgu (Torkenhofi) mõisast, Wachwa Heinrich Lümändast ja Missa Samel Kotlandist (Gotlandi). — Samas, l. 4.

⁹⁸ *Бабкин В.* Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года, 86—87.

⁹⁹ ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 2784, l. 1.

¹⁰⁰ Samas, l. 4.

¹⁰¹ ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 2784, l. 2—3р.

¹⁰² Säilinud nimed: Lauren Indrik, Dittsmann Peter, Dittsmann Libbis, Kligger Jakob, Holde Gustav Urvastest (Urbs), Kõkferi Jahne Käreverest (Kerrafer). — Läti NSV RAKA, f. 3, nim. 5, s. 1456, l. 82, 85.

giga püss, paar püstoleid, palašš; jalameestel täägiga püss, tessakk) luure- ja partisanitegevuseks.

Väeosa formeerimine lõpetati septembris ja 189 võitlejat asusid positsioonile Daugaval. Hiljem kasvas korpus 250 meheni.¹⁰³ Novembris-detsembris tegutati Olaine ja Petermuiža (St.-Olai ja Peterhofi) rajoonis. Aasta lõpul nimetati salk ümber «kasakate vabakorpuseks».¹⁰⁴ 1813. aastal osales üksus Danzigi piiramises.

Samaaegselt alustati Tartus porutšik K. von Nierothi juhtimisel teise vabatahtlike üksuse moodustamist. See pidi koosnema üksnes aadlikest, kuid 80 volontäärist oli aadlik vaid üks. Kaks väitsid seda, kuid ei suutnud millegagi tõestada.¹⁰⁵ Väeosa formeeriti linlastest, käsitöolistest ja talupoegadest.¹⁰⁶ Nierothi üksus võttis osa sügislahingutest Kuramaal ja paistis silma vaenlase jälitamisel detsembris. Ta tegutses ühendatuna Kaasani tragunipolgu tagavaraeskadroniga. Kuni sõja lõpuni (1814) võitles von Nierothi korpus Vene—Saksa leegioni koosseisus.¹⁰⁷

*

1812. aasta ajaloos ei kujuta Liivimaa maakaitseväe loomine endast tähtsat seika. Siiski on huvitav jälgida põhjusi, miks kogu üritus nurjus.

Vaieldamatult riigitruu Liivimaa aadel täitis laitmatult oma kohustusi Vene krooni ees, kuid ei väljunud ka kohusetäitmise raamidest. Ta ei tahtnud vabatahtlikult riskida oma kõige kallima vara — pärisoriste talupoegadega. Ainult äärmuslikus olukorras nõustuti välja panema teatud hulk miilitsaid, kuid sedagi tavalise nekrutivõtmise mõodus. Seega ei kandnud aadel selles osas rohkem kahjusid kui tavalistes oludes.

Maakaitseväe formeerimisel tehti palju vigu. Juba idee ise — luua väljaõppeta talupoegadest kasakaüksus — oli absurdne. Eestlasi ja lätlasi püüti kasutada vastuolus nende loomulike kalduvuste ja võimetega. Samal ajal oskas väejuhatus arvestada randlaste ja metsameeste erioskusi ning leida neile vastav tegevus.

Pärisoristele talupoegadele oli maakaitsevärke minek raskeks koormaks. Ilmselt polnud veel ununenud 1806.—1807. a. mõttetu miilitsavägi, kust vaid üksikud talupojad eluga pääsesid.

Mehi, hobuseid ja varustust võeti vastu ilma kontrollita, mistõttu mõisnikud andsid ära endale kõlbmatu.

Väejuhatus ja aadel ei suutnud kindlustada maakaitseväge võimeka ohvitseride korpusega. Isegi kogu ürituse vaimne isa F. von Sivers oli oma kogenematus, distsiplineerimatus ja koleerilise iseloomuga täiesti kõlbmatu maakaitseväge juhiks.¹⁰⁸ Ta ei saanud hakkama organisatsioonilismajandusliku ega riivilis-taktikalise tööga. Osalt oli selles süüdi Riia juhtkond, hõivates von Siversit muude ülesannetega. Maakaitseväge kujunemist lahinguvõimeliseks üksuseks takistas samuti rüütelkonna süstemaatiline vastutöötamine ja oma kohustuste täitmata jätmine.

Maakaitsevägi tulnuks likvideerida kohe, kui selgus, et antud mehed ja hobused on kõlbmatud. Seda aga ei tehtud. Enamgi veel: sügisel, kui maakaitseväge üritus oli ilmselt nurjunud, «muutis Aleksander Liivimaa ratsamaakaitseväge ainsa suletõmbega regulaarratsaväe polguks»¹⁰⁹ — taas von Siversi idee põhjal.

¹⁰³ Ливчак Б. Ф. Народное ополчение, 103.

¹⁰⁴ NSVL SARKA, f. 103, nim. 208a, pakk 119, s. 9, l. 49—52.

¹⁰⁵ Ливчак Б. Ф. Народное ополчение, 103.

¹⁰⁶ NSVL SARKA, f. 103, nim. 208, pakk O, s. 82, l. 153—166; ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s. 2784, l. 13—21; Skizzen, 104.

¹⁰⁷ NSVL SARKA, f. 103, nim. 208a, pakk 25, s. 92, l. 4—6; Samas, f. 29, nim. 153g, pakk 1, s. 17, l. 8; pakk 4, s. 15, l. 71—72.

¹⁰⁸ Bruiningh, H. Baron von. Livlands Verhalten, 5.

¹⁰⁹ Ливчак Б. Ф. Народное ополчение, 8.

Aadli ihnsuse ja väejuhatuse vigade tulemusel kujunes Liivimaa maakaitseväge formeerimine tragöödiaks enam kui 2000 talupojale, kellest paljud mõttetult hukkusid ja tuhanded kodudesse tagasi pöördusid.

Samal ajal võitlesid vahendad eestlased ja lätlased regulaararmee ridades. Aastail 1811—1815 andis Eestimaa kubermang 5420 nekrutit (sh. 3604 meest 1812. a.).¹¹⁰ Liivimaal võeti 1812. aastal 3640 ja 1814. aastal 2276 meest.¹¹¹ Suurem osa eestlastest ja lätlastest saadeti Riiga või kindral Wittgensteini korpusesse, mis tegutses Polotski ümbruses, hiljem Berezinal, Ida-Preisimaal jne.¹¹² Seda kinnitavad Pihkva, Ostrovi ja Holmi laatsarettide paranenute nimistud, kust võib leida hulgaliselt eesti ja läti nimesid.¹¹³

Markii Paulucci hindas eestlaste ja lätlaste lahinguvõimet väga madalalt¹¹⁴ (sellest ka hoolimatu, lausa eitav suhtumine Liivimaa miilitsavägedesse). Veider, et isegi Eesti kodanliku armee ohvitser kapten M. Haber jõuab eestlasele kui sõdurile pühendatud uurimuses järeldusele, et eestlased teenisid kehvasti, palju oli simulante ja üldiselt püüti riviteenistusest eemale sattuda.¹¹⁵ Võib arvata, et raskusi oli nendega eelkõige nekrutipõlves. Uue olukorraga harjununa, juba kogenud sõduritena olid nad laitmatud võitlejad. M. Haber eksib, kuna tundmata XIX sajandi alguse materjali, opereerib ta tegelikult reformijärgsete faktidega (XIX saj. viimane veerand). Meie poolt uuritud arhiiviallikad kinnitavad aga, et eesti nekrutite hulgast võrsus mitmeidki kangelasi.¹¹⁶

See annab alust oletada, et kindlustanuks Liivimaa mõisnikud 1812. aasta maakaitseväge kõlbliku kaadri ja rahuldava varustusega, võinuks meiegi talurahvaväe saatus teiseks kujuneda.

Eestlaste patriootiline panus Venemaa rahvaste võitlusse sissetungijatega 1812. aastal polnud sugugi väike, hoolimata sellest, et valitsev klass tegi kõik altpoolt tuleva patriotismi surmamiseks.

¹¹⁰ *Vahre, S.* Eestimaa talurahvas hingeloenduste andmeil (1782—1858). Ajaloolis-demograafiline uurimus. Tln., 1973, 205.

¹¹¹ *Bienemann, Fr.* 1812. Baltische Erinnerungsblätter, 278—279.

¹¹² NSVL SARKA STF, f. 412, s. 82, l. 2; Сборник исторических материалов извлеченных из архива собственной е. и. в. канцелярии. Вып. I. СПб., 1876, с. 55; Вып. II, СПб., 1889, с. 189, 259.

¹¹³ NSVL SARKA, f. 103, nim. 209d, pakk 7, s. D, l. 301—302p, 328—345, 449—502.

¹¹⁴ Бумаги, относящиеся до Отечественной войны 1812 года, собранные и изданные П. И. Шукниным. Ч. IX. М., 1908, с. 159, 174—175.

¹¹⁵ *Haber, M.* Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväekomplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks. Tln., 1932, 52—54. (Käsikiri artikli autori valduses.)

¹¹⁶ NSVL SARKA, f. 103, nim. 208a, pakk 0, s. 107, l. osa, l. 126p, 131; nim. 208v, pakk 44, s. 1, l. 24—24p; pakk 45, s. 2, l. 19, 161; pakk 52, s. 1, l. 46p; *Andolenko, Gén. (C. R.)*. Aigles de Napoléon contre drapeaux du Tsar. 1799, 1805—1807, 1812—1814 (Drapeaux russe, conquis par les Français, emblèmes français pris par les russes). Paris, 1969, 207, 234; Поход русской армии против Наполеона в 1813 г. и освобождение Германии. Сб. док. М., 1964, с. 70; *Вахрушев И. Н.* История 101-го пехотного Пермского полка. 1788—1897. СПб., 1897; *Маргинов А. И.* Краткая история 4-го пехотного Капорского бывшего е. в. короля Саксонского полка. 1803—1903. СПб., 1903. Прил. 4, с. 288.

Tartu Riiklik Ülikool

Esitanud V. Maamägi
Toimetusse saabunud
2. XII 1985

Рейн ХЕЛМЕ

ЛИФЛЯНДСКОЕ ОПОЛЧЕНИЕ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1812 Г.

В обширной литературе по истории Отечественной войны 1812 г. очень мало уделено внимания событиям в Прибалтийских губерниях. Практически не изучена история лифляндского ополчения. По данному вопросу имеются лишь изданные к 100-летию войны сборник документов и предисловие к нему К. Военского, написанная по этим материалам глава в книге С. Сивицкого «Отечественная война в Прибалтийском крае» и крити-

ческий разбор Х. фон Бруйнингком выводов, к которым пришли авторы этих изданий. В советской историографии тема изучена поверхностно и только в рамках исследования общерусского ополчения (Б. Ливчак, В. Бабкин), допущено немало ошибок. В Советской Эстонии оценка роли лифляндского ополчения дана только в академическом издании истории ЭССР (1955).

Основой для данной статьи послужили существующая по теме литература, мемуары современников того времени и другие опубликованные источники. Здесь впервые привлечены материалы Центрального государственного военно-исторического архива, а также государственных и исторических архивов Эстонской и Латвийской ССР.

Когда во многих районах России народное ополчение уже было сформировано, Прибалтийские губернии, на территорию которых не распространялось положение о созыве ополчения, ограничились увеличением рекрутского набора.

С призывом создать ополчение в Лифляндии выступил Ф. фон Сиверс. В августе 1812 г. ландтаг принял решение выставить 1 ратника со 100 ревизских душ с тем, чтобы собрать 2-тысячное пехое и конное ополчение (т. н. лифляндские казаки). Помещики подчинились решению ландтага, но поставили негодных в смысле здоровья и возраста людей и лошадей. В течение сентября ополчение стягивалось в поместье Ранцен (Ранчену) в Лифляндии. Всего здесь собралось 2103 человека и 1766 лошадей. В конце сентября ополчение было переведено в Ригу, из него 520 человек направлено на работы по укреплению города. Снаряжения не хватало, доставка оружия из России затягивалась, теплой одежды не было совсем. Люди страдали от холода и нехватки продовольствия. Болезни, начавшие распространяться уже в сентябре, полностью подорвали боеспособность ополчения. Лишь малую часть ратников можно было привлечь к патрульной службе. В начале ноября один эскадрон участвовал в бою под Фридрихштадтом (Яун-Елгава), где почти в полном составе попал в плен.

В конце ноября по инициативе Ф. фон Сиверса была предпринята попытка составить из оставшихся людей казачий полк в 800 сабель. Но и этого не удалось сделать. В январе 1813 г. в строю осталось только 188 человек и 440 лошадей, и те и другие к службе непригодные. В конце марта полк был расформирован. Все годные к службе люди были зачислены в рекруты. Часть ратников осталась в Риге и освободилась только в 1815 г. Многие находились на излечении в лазаретах, многие там и скончались.

По сводкам лифляндского рыцарства, на ополчение было истрачено 569 205 руб. 88 коп. в ассигнациях. Сумма не подлежала возмещению со стороны государства.

В Лифляндии были организованы и другие милиционные отряды. Из населения лесных районов было отобрано 200 стрелков, но в ноябре все они оказались зачисленными в рекруты. С о-ва Эзель (Сааремаа) прибыли в Рижский порт 200 матросов. Отставные поручики фон Шмидт и К. фон Нирот организовали добровольные конные отряды (250+80 человек), которые впоследствии успешно воевали в Курляндии и Германии.

Создание лифляндского ополчения не удалось по вине дворянства. Помещики не поступились своими интересами и на сей раз, отдали негодных к службе людей, не обеспечили их снаряжением и провиантом. Положение усугублялось слабым руководством, трениями между генерал-губернатором, Ф. фон Сиверсом и рыцарством. В результате патриотическое предприятие обернулось трагедией для более чем 2000 крестьян, из которых домой вернулись лишь немногие.

Тартуский государственный университет

Поступила в редакцию
2/XII 1985

Rein HELME

LIVLANDS LANDMILIZ IM VATERLÄNDISCHEN KRIEG 1812

In den gründlichen Untersuchungen über die Geschichte des Vaterländischen Krieges 1812 finden die Ereignisse in den Baltischen Gouvernements wenig Beachtung. Die Geschichte der Landmiliz dieser Periode ist praktisch gar nicht behandelt worden. Einzige erwähnenswerte Arbeiten darüber erschienen zum 100. Jahrestag des Krieges: Eine Sammlung von Dokumenten, herausgegeben von K. Wojenski, mit seinem Vorwort, ferner ein Kapitel in dem Buch von S. Siwizki über den Vaterländischen Krieg im Baltikum, sowie eine Kritik von H. von Bruiningk über die dort geäußerten Standpunkte. In der sowjetischen Historiographie ist dieses Thema oberflächlich und fehlerhaft erörtert, dabei nur im Rahmen der Forschungen über gesamtrossische Landmiliz (B. Livtschak, V. Babkin). In Sowjetestland ist die Tätigkeit der livländischen Landmiliz in der akademischen Ausgabe über die Geschichte der Estnischen SSR (1955) behandelt worden.

In diesem Artikel werden die entsprechende Literatur, Memoiren der Zeitgenossen sowie andere im Druck veröffentlichte Quellen verwendet, sowie Materialien des Zentralen Staatsarchivs der Geschichte der Estnischen SSR und der Lettischen SSR. Zum ersten Mal werden auch Schriften des Zentralen Archivs der Kriegsgeschichte der UdSSR herangezogen.

Als 1812 in vielen Teilen Rußlands die Landmiliz formiert wurde, lieferten die Baltischen Provinzen, zu den sich nichtausrüstenden Gouvernements gehörend, nur zahlreiche Rekruten.

In Livland machte jedoch F. von Sivers den Vorschlag zum Formieren der Landmiliz. In August 1812 beschließt der Landtag, auf alle 100 Revisionsseelen einen Landwehrmann einzuberufen, um eine 2000 Mann starke Fuß- und Reitmiliz zu formieren (die sog. livländischen Kosaken).

Im September versammelte sich der Verband im Gut Ranzen in Livland (insgesamt 2103 Mann und 1766 Pferde). Die Gutsbesitzer hatten nur alte und untaugliche Männer und Pferde geschickt. Die Versorgung war unzureichend. Es gab keine warme Bekleidung. Das Beschaffen der Ausrüstung aus Rußland zog sich in die Länge. Ende September wurde der Verband nach Riga übergeführt, wo 520 Mann auf Festungsarbeiten geschickt wurden. Nur ein kleiner Teil der «Kosaken» wurde als Vorpostenpatrouillen verwendet. Anfang November nahm eine Schwadron an der Schlacht bei Friedrichstadt teil, wo aber fast alle in die Kriegsgefangenschaft gerieten.

Schon seit September verbreiteten sich wegen unzureichender Versorgung, der schlechten Lebensbedingungen und des Hungers verschiedene Krankheiten, die die Kampffähigkeit des Verbandes ruinierten.

Ende November versuchte man nach der Idee von F. von Sivers aus den übriggebliebenen Männern ein Kosakenregiment von 800 Säbeln zu formieren. Es mißlang aber. Im Januar 1813 gehörten zum Truppendienst nur 188 Mann und 440 Pferde, von denen die meisten untauglich waren. Ende März wurde das Regiment aufgelöst. Alle tauglichen Männer wurden als Rekruten zum Regulardienst eingesetzt. Ein Teil der Landwehrmänner blieb in Riga an der Arbeit, und erst im Jahre 1815 wurden sie befreit. Viele Männer lagen in Lazaretten, der größte Teil des Verbandes war an Krankheiten gestorben.

Eine Rechnung der Ritterschaft zeigte, daß die Landmiliz 569 205 Bankorubel und 88 Kopeken gekostet hatte. Der Staat kompensierte es aber nicht.

In Livland wurden auch andere Truppen von dieser Art gegründet. Aus waldreichen Gebieten wurden 200 Schützen einberufen, die aber schon im November als Rekruten zum Armeedienst eingesetzt wurden. Von Ösel wurden 200 Matrosen für den Hafen Riga geliefert. Von Leutenanten a. D. P. Schmidt und K. von Nieroth wurden kleine Abteilungen von reitenden Jägern aus Freiwilligen gegründet (250+80 Mann), die auch später erfolgreich an Schlachten in Kur- und Deutschland teilgenommen haben.

Daß die Gründung der Landmiliz in Livland mißlungen war, lag an dem Adel, der keine tauglichen Bauern für Wehrdienst opfern und sie mit Lebensmitteln und Ausrüstung versorgen wollte. Die schlimme Lage vertiefte sich durch das schwache Führen, Mißverständnisse zwischen dem Kriegsgouverneur, von Sivers und der Ritterschaft. So wurde aus einem patriotisch geplanten Vorhaben eine Tragödie für mehr als 2000 Bauern, von denen nur wenige nach Hause zurückkehrten.

Tartuer Staatliche Universität

Eingegangen
am. 2. Dez. 1985